

Wiesław Koczur, Zofia Muczeko (red. nauk.)

Ubezpieczenia społeczne na Górnym Śląsku 1922–2017

Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa-Chorzów 2018

ISBN 978-83-948669-6-9

Opracowanie: BEATA KACZYŃSKA

nr ORCID: 0000-0002-4563-2293

Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

STRESZCZENIE: *Artykuł przedstawia treść książki wydanej z okazji dwóch jubileuszy: 95-lecie istnienia oddziału ZUS w Chorzowie oraz 90-lecia jego siedziby. Książka poświęcona jest problematyce ubezpieczeń społecznych na Górnym Śląsku oraz historii chorzowskiego oddziału.*

SŁOWA KLUCZOWE: *ubezpieczenia społeczne, Górny Śląsk, Zakład Ubezpieczeń Społecznych*

Powodem przygotowania tej publikacji, jak czytamy we *Wprowadzeniu*, jest upamiętnienie dwóch jubileuszy: 95-lecia istnienia oddziału Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie oraz 90-lecia siedziby budynku, który został wzniesiony na potrzeby Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Królewskiej Hucie (dzisiaj Chorzów) przy ul. Henryka Dąbrowskiego 45. To prawdopodobnie jedna z nielicznych tych samych siedzib ZUS od początku istnienia tego oddziału.

Książka zawiera siedem tekstów poświęconych problematyce ubezpieczeń społecznych na Górnym Śląsku oraz historii chorzowskiego oddziału Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Ich autorami są badacze tej problematyki z Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Uniwersytetu Śląskiego oraz Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Lektura tej pozycji może dostarczyć ciekawych informacji dotyczących ubezpieczeń społecznych w tym regionie.

W pierwszym opracowaniu pt. *Powszechne ubezpieczenia społeczne w okresie międzywojennym. Analiza przemian* Radosław Pacud przedstawia pierwsze etapy rozwoju prawa ubezpieczeń społecznych w okresie międzywojennym, ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu spo-

leczno oraz politycznego, jak również aspektów finansowych. Koncepcja ubezpieczeń społecznych została częściowo zrealizowana na ziemiach polskich już w okresie zaborów, przez co w początkowym okresie po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. kontynuowano zastane wzorce na obszarach dawnych dzielnic (terytoria poniemieckie oraz dawne terytoria austro-węgierskie).

Zmiany ujednocające rozpoczęły się od powszechnego ubezpieczenia chorobowego, obowiązującego od 1919 r. Dalsze ujednoczenie prawa ubezpieczeń społecznych nastąpiło w 1933 r., nie objęło jednak terytoriów Górnego Śląska. W kolejnych latach nastąpiło jeszcze wiele zmian w organizacji, finansowaniu i zasadach ochrony ubezpieczeniowej, co zostało przedstawione w opracowaniu wraz z podziałem na poszczególne rodzaje ubezpieczeń społecznych.

Międzywojenne powszechne ubezpieczenie społeczne różnicowało status ubezpieczonego i prawne warunki ochrony przed inwalidztwem, starością, śmiercią żywiciela rodziny, wypadkami przy pracy, chorobami zawodowymi i bezrobociem w obrębie dwóch różnych grup: pracowników umysłowych i pracowników fizycznych.

W kolejnym rozdziale Wiesław Koczur przedstawia problematykę dwóch głównych kwestii z punktu widzenia zasad funkcjonowania instytucji ubezpieczeń społecznych na odzyskanych przez Polskę po zaborach ziemiach Górnego Śląska.

Pierwsza z nich dotyczy realizacji na Górnym Śląsku ubezpieczenia społecznego w świetle postanowień polsko-niemieckiej konwencji górnośląskiej, zawartej w Genewie w dniu 15 maja 1922 r. (zwanej powszechnie konwencją genewską), mającej na celu ochronę interesów gospodarczych i społecznych ludności śląskiej w związku z podziałem Górnego Śląska między Polskę i Niemcy. W opracowaniu nie tylko przedstawiono postanowienia owej konwencji w zakresie ubezpieczeń społecznych, ale także dokonano ich oceny z punktu widzenia wpływu na stan tych ubezpieczeń na Górnym Śląsku w latach 1922–1937.

Druga z poruszanych kwestii dotyczy postanowień, jakie w zakresie ubezpieczeń społecznych zawierało międzywojenne ustawodawstwo Sejmu Śląskiego, który jako organ ustawodawczy autonomicznego województwa śląskiego posiadał kompetencje także w zakresie stanowienia przepisów prawa ubezpieczeń społecznych. W tekście przedstawiono najważniejsze – zdaniem autora – unormowania ustawodawstwa śląskiego w zakresie ubezpieczeń społecznych oraz poddano je ocenie tak z punktu widzenia obowiązującego wcześniej na Górnym Śląsku ustawodawstwa niemieckiego, jak i rodzącego się ustawodawstwa polskiego, stanowiącego w Warszawie.

Z kolei Marcela Gruszczak omawia ubezpieczenia brackie na Górnym Śląsku w latach 1922–1939. W systemie ubezpieczeń społecznych II Rzeczypospolitej szczególnie miejsce zajmowały zawodowe ubezpieczenia górnicze (tzw. ubezpieczenie brackie), które gwarantowały górnikom dodatkowe świadczenia związane z ryzykiem niezdolności do pracy. Na terenie Górnego Śląska wykonywała je Spółka Bracka w Tarnowskich Górach oraz Pszczyńskie Bractwo Górnicze. Prowadziły one działalność ubezpieczeniową w kasie chorych i w kasie pensyjnej, która zapewniała ubezpieczonym: pensje inwalidzką i wdowią, zasiłki dla wdów i sierot, zapomogę pogrzebową, jak rów-

nież pomoc lekarską dla inwalidów i członków ich rodzin.

Na przestrzeni lat 1922–1939 górnośląscy górnicy korzystali więc z podwójnego źródła pozyskiwania świadczeń emerytalno-rentowych: powszechnego ubezpieczenia gwarantowanego przez państwo oraz z dobrowolnego ubezpieczenia górniczego. Wysokość poszczególnych świadczeń była jednak silnie uzależniona od sytuacji polityczno-ekonomicznej występującej w państwie.

Warto nadmienić że największy wpływ na działalność spółek brackich miał tak zwany wielki kryzys ekonomiczny z lat 30. XX wieku.

W następnym tekście Sylwester Fertacz poddał analizie organizację i zakres działania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie w latach 1922–1939. Zorganizowanie ZUS Województwa Śląskiego w Królewskiej Hucie (Chorzowie) miało zapewnić, zgodnie z traktatem wersalskim i konwencją polsko-niemiecką z 15 maja 1922 r., utrzymanie ciągłości ubezpieczenia robotników i ubezpieczenia urzędników prywatnych w obydwu częściach podzielonego teraz Górnego Śląska, który do 1922 r. stanowił jednolity organizm społeczno-gospodarczy.

Łączność między ubezpieczeniami po obydwu stronach granicy polsko-niemieckiej miała być zachowana przez okres obowiązywania konwencji górnośląskiej, czyli przez 15 lat lub do momentu, kiedy nowe uregulowania prawne w kwestii ubezpieczeń na polskim lub niemieckim Górnym Śląsku byłyby korzystniejsze dla ubezpieczonych od dotychczas obowiązujących.

W związku z powyższym zakres działania ZUS w Chorzowie obejmował realizację ubezpieczenia od nieszczęśliwych wypadków (do 1933 r.) i ubezpieczenia na wypadek inwalidztwa (emerytalno-rentowego) robotników zgodnie z przepisami ordynacji ubezpieczeniowej Rzeszy z 19 lipca 1911 r., a także realizację ubezpieczenia emerytalno-rentowego urzędników prywatnych o określonej wysokości dochodów, zgodnie z ustawą niemiecką z 20 grudnia 1911 r. (do 1927 r.)

Historię siedziby obchodzącego jubileusz oddziału Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

w Chorzowie przedstawiono w artykule Ryszarda Szopy pt. *Gmach Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie jako przykład kształtowanie się stylu architektury publicznej II Rzeczypospolitej oraz inwestycje mieszkaniowe chorzowskiego oddziału ZUS*.

Główna siedziba oddziału Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie zlokalizowana jest przy ul. Dąbrowskiego, jednej z reprezentacyjnych ulic miasta. Gmach ma cechy reprezentacyjnego pałacu miejskiego z elementami klasycystycznymi. Budynek został wzniesiony po I wojnie światowej. Była to konieczność, ponieważ po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nowy rząd musiał zorganizować własne instytucje ubezpieczeniowe i zapewnić ciągłość ochrony społeczeństwa, między innymi przed wypadkami, chorobami i starością. Rozstrzygnięto konkurs, w wyniku którego wytypowano projekt Rudolfa Ziółko. Projekt ten spełniał wymogi zleciodawcy, jeśli chodzi o funkcjonalność i wygląd. Prace budowlane i wykończeniowe trwały 2 lata. W 1927 r. uroczystie otwarto nową siedzibę.

Na podstawie tego gmachu można obserwować tendencje w architekturze dwudziestolecia międzywojennego na Śląsku. Jest to specyficzny typ modernizmu, który odżegnuje się od zapożyczeń gotyckich i romańskich, a który z upodobaniem stosowali wcześniej Niemcy. Władze polskie chciały się ten sposób odciąć od zaborczej przeszłości i nadać nowemu budownictwu polski charakter. Pierwszym dyrektorem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych województwa śląskiego był dr Zagórowski.

Działalność Śląskiego Krajowego Zakładu Ubezpieczeniowego (*Landesversicherungsanstalt Schlesien*) podczas II wojny światowej opracował Mirosław Węcki.

Wobec zagrożenia wybuchem wojny polsko-niemieckiej pod koniec sierpnia 1939 r. większość urzędników i akt ZUS w Chorzowie została ewakuowana na wschodnie rubieże II Rzeczypospolitej. We wrześniu 1939 r. gmach został przejęty przez władze niemieckie, które przekazały go swoim instytucjom ubezpieczeniowym. Zachowana dokumentacja wytworzona przez instytucje niemieckie działające na Górnym Śląsku pozwala na od-

tworzenie działań ubezpieczeniowych tylko w latach 1939–1941.

Na terenach Polski wcielonych do III Rzeszy po wprowadzeniu w 1940 r. niemieckiego prawa ubezpieczeniowego w Chorzowie utworzono filię Śląskiego Krajowego Zakładu Ubezpieczeniowego we Wrocławiu. Gmach ZUS w Chorzowie w czasie niemieckiej okupacji był siedzibą najważniejszej na Górnym Śląsku instytucji ubezpieczeniowej.

Ostatni rozdział omawianej książki podkreśla jubileuszowy charakter. Zofia Muczko i Anna Sobańska-Wańko prezentują sylwetki wybitnych osobowości tworzących historię oddziału ZUS w Chorzowie.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych to przede wszystkim ludzie, którzy tę instytucję tworzyli i realizowali zadania nałożone na nią przepisami prawa. Przez 95 lat w chorzowskim oddziale ZUS pracowało łącznie ponad 8 tys. osób. Życiorysy dyrektorów oddziałów ZUS w Chorzowie zostały sporządzone na podstawie informacji zawartych w aktach osobowych, dokumentach ZUS; wykorzystano też wspomnienia ludzi współpracujących.

Sporządzenie rysów biograficznych dyrektorów Oddziału ZUS w Chorzowie miało na celu ocalenie od zapomnienia postaci, które odcisnęły swoje piętno na bogatej, niemal stu-letniej historii tej instytucji. Z przedstawionych biogramów wynika, że każda z opisywanych postaci wykazywała wyjątkową troskę o podległą jej instytucję, dbała o pracowników. To byli ludzie w pełni oddani ubezpieczeniom społecznym, którzy nierzadko spędzili w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych całe swoje życie zawodowe. Z pewnością zasłużyli na to, aby pamięć o nich przetrwała przez kolejne pokolenia.

Podsumowując publikację pt. *Ubezpieczenia społeczne na Górnym Śląsku 1922–2017*, należy zaznaczyć, że oprócz spójnie opowiedzianej historii, oferuje ona prosty odbiór uwarunkowany przystępnym językiem wypowiadających się w niej autorów. Interesującym elementem jest przypomnienie sylwetek dyrektorów oddziału ZUS w Chorzowie. Dodatkowym atutem publikacji jest ciekawa szata graficzna wraz ze zdjęciami, wzbogacająca odbiór czytelnika.

Aby mierzyć drogę przyszłą, trzeba wiedzieć, skąd się wyszło. Ta maksyma Cypriana Kamila Norwida odnosi się zarówno do instytucji, jak i osób, które te instytucje tworzyły bądź w nich pracowały. Nie jesteśmy bowiem oderwani od przeszłości, która w pewien sposób wpływa na teraźniejszość i przyszłość. Możemy czer-

pać z nich wiedzę i doświadczenie oraz wyciągać odpowiednie wnioski na przyszłość.

Warto zapoznać się z publikacją, ponieważ pobudza czytelników do rozważań nad interesującymi i jednocześnie skomplikowanymi losami ubezpieczeń społecznych na Górnym Śląsku.

Wiesław Koczur, Zofia Muczyko (eds.)

Social Insurance in Upper Silesia 1922–2017

Prepared by Beata Kaczyńska

The Institute of Labour and Social Studies

SUMMARY: *The article reviews the book commemorating two distinct anniversaries: 95 years of the functioning of the ZUS branch in Chorzów, as well as 90 years since the foundation of its headquarters. The publication is dedicated to social insurance on Greater Silesia, and the history of the ZUS branch in Chorzów itself.*

KEY WORDS: *social insurance, Upper Silesia, Social Insurance Institution in Poland*